

Ο Τέλλος Άγρας και η εξακολουθητική διάρκεια του έργου του Καρυωτάκη

του Δημήτρη Αγγελάτου

ΤΟ 1972¹ Ο Γ.Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ ΥΠΟΓΡΑΜΜΙΖΕ ΟΤΙ ΤΟ ΜΕΛΕΤΗΜΑ του Τέλλου Άγρα για τον Καρυωτάκη («Ο Καρυωτάκης και οι "Σάπρες"»: 1934/1935)² παρέμενε «ισχυρό – και πάντως αξεπέραστο μέχρι που να βρεθεί ο νεότερος κριτικός που δεν επιθυμεί μονάχα, μα και θα αποδειχθεί "αρμετός", να αντικρίσει με καινούργιο και συνάμα εξίσου διεισδυτικό μάτι τον Καρυωτάκη»³: είκοσι τόσα χρόνια μετά, το κείμενο του Άγρα, το ανθεκτικότερο ίσως (από άποψη ουσίας) κριτικό μελέτημα για το έργο νεοέλληνα ποιητή ή πεζογράφου, μετά τα «Προλεγόμενα» (1859) του Ι. Πολυλά για τον Δ. Σολωμό, διατηρεί εξολοκλήρου την επικαιρότητα και τη δραστηριότητά του.

Από την άποψη αυτή το «παράδοξο», που συνιστά η περίπτωση του έργου του Καρυωτάκη, ο τρόπος δηλαδή που τα ποιήματα της τελευταίας περιόδου του ποιητή επιτυγχάνουν να δίνουν «την αίσθηση του καινούργιου με μιαν έκφραση που δεν απομακρύνεται από τα σχήματα της παλαιάς ποίησης και που δεν έχει τίποτε το κοινό με την έκφραση των νεωτερικών», όπως το ανι-

χνεύει ο Ν. Βαγενάς⁴, εξετάζοντας τις θέσεις εκπροσώπων τριών κριτικών γενεών, αρχής γενομένης από τον Α. Καραντώνη και τη γενιά του '30, έχει ήδη υποτυπωθεί με διαφορετικούς όρους στο ερμηνευτικό σχήμα του Άγρα: ερμηνευτικό σχήμα που φαίνεται να κατευθύνει άμεσα ή έμμεσα τις νεότερες προσεγγίσεις για το έργο του Καρυωτάκη από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα, οι οποίες στρέφονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο γύρω από το καρυωτακικό «παράδοξο».

Θα μπορούσαμε, κάπως πιο τολμηρά, να ισχυριστούμε ότι το κείμενο του Άγρα «παγιδεύει» γενικότερα σε μεγάλο ποσοστό και εξακολουθητικά όλες τις προσεγγίσεις του καρυωτακικού έργου, ανεξάρτητα από το μεθοδολογικό υπόβαθρο που τις στηρίζει.

Οι αισθητικές αντιλήψεις του Άγρα για το τι συνιστά το πραγματικό έργο τέχνης⁵, αλλά και για τον ρόλο της κριτικής (υπό το πρίσμα, εννοείται, των υψηλών απαιτήσεων που έθετε η καλλιτεχνική σύνθεση μορφής και περιεχομένου), υπήρξαν στην περι-

* Ο Δημήτρης Αγγελάτος είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Θεωρίας Λογοτεχνίας και Συγκριτικής Φιλολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή (Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών) του Πανεπιστημίου Κύπρου.

1. Γ.Π. Σαββίδης, «Ο Καρυωτάκης ανάμεσά μας ή Τι απέγνε εκείνο το μικρό ποδάρι;» (1972): *Στις χάραι του Καρυωτάκη (1966-1988)*. Μικρά φιλολογικά μελετήματα, ομιλίες και κριτικά άρθρα, με άγνωστα κείμενα, Αθήνα, Νεφέλη, 1989, 15-72.
2. Τ. Άγρας, «Ο Καρυωτάκης και οι "Σάπρες"» (1934/1935): *Κριτικά*, τ. Β': *Ποιητικά πρόσωπα και κείμενα* (επιμ.ελ.: Κ. Στεργιόπουλος), Αθήνα, Ερμής, 1981, 186-221.
3. Γ.Π. Σαββίδης, «Ο Καρυωτάκης ανάμεσά μας...» 18».
4. Ν. Βαγενάς, «Το παράδοξο του Καρυωτάκη», *Το Βήμα* (15-9-1996).
5. «Το έργο της Τέχνης», σημειώνει ο Άγρας (1922/1923), «σαν ισοτιμώμενα δύο παραγόντων, της σύλληψης και της έκφρασης, κρίνεται βέβαια, ανάλογα με δυϊκό αισθητικό κριτήριο: από το ένα

μέρος σαν περιεχόμενο, από το άλλο σα φόρμα και εκτέλεση. Ό,τι κυρίως το άτομο αναζητά απ' το περιεχόμενο ενός έργου Τέχνης, είναι τούτο: να τον διευκολύνει στην αναγνώριση και στην κατάκτηση του εσωτερικού εαυτού του, να του δώσει συνείδηση και έκφραση ενός αβέβαιου και άμορφου ψυχικού υλικού που νοιώθει μέσα του και που μόνο από την τέχνη ανάμεσα το βλέπει να σχηματοποιείται και να γίνεται νοητό. Η τέχνη, λοιπόν, είναι προωρισμένη να μας εκφράζει, να μας ερμηνεύει [...]. Το παράθεμα στη βασική για τον Άγρα μονογραφία του Κ. Στεργιόπουλου: *Η ποίηση και το πνεύμα μιας εποχής. Ο Τέλλος Άγρας και το πνεύμα της παρακμής*, Αθήνα, Βάκων, 1967 [2η 1η έκδ.: 1962], 176· ειδικότερα: 171-194. Βλ. ακόμα του ίδιου: «Κλέων Παράσχος και Τέλλος Άγρας. Δυο αντιπροσωπευτικές φυσιογνωμίες της κριτικής του μεσοπολέμου». *Η Κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, (σύμμ. τόμ.), Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας - Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα, 1981, 177-199, καθώς και όσα παρατηρεί ο Στ. Ροζάνης: *Τέλλος Άγρας. Η γεωμετρία της ποιήσεως*, Αθήνα, Εστία, 1991, 85-97.

πωση της μελέτης του για τον Καρυωτάκη ο πόλος απώθησης και έλξης, ομολογημένης ή μη, για τη στάση της κριτικής απέναντι στο ίδιο το έργο του Καρυωτάκη· ο «κύκλος» της απώθησης (που πυκνώνει αισθητά μεταξύ του 1934/1935 και του 1938⁶), με χαρακτηριστικότερα, ανάμεσα σε άλλα, τα παραδείγματα της αρνητικής στάσης του Καραντώνη και, διά μέσου αυτού, του Ελύτη, από τη μια πλευρά και του Β. Βαρίκα (1938)⁷ από την άλλη, ήταν απαγορευτικός για την κατανόηση του καρυωτακικού «παράδοξου»⁸.

Το ερώτημα, βεβαίως, ήταν αν αυτό που διάβαζε ο Άγρας στα *Ελεγεία και Σάτιρες*, μπορούσε πράγματι να προκαλέσει την αντίδραση των νέων, ποιητών και κριτικών, της γενιάς του '30.

Η κεντρική θέση του Άγρα συνοψίζεται στο ότι ο Καρυωτάκης μπορεί να «ερχόταν μόνος, απ' αλλού [...] από δρόμο δικό του»⁹, κατάφερε όμως να γίνει «αντιπροσωπευτικός», «αληθινός» ποιητής, γιατί το έργο του συνδέθηκε με τρόπο «ειλικρινή» άρρηκτα με τη ζωή του (190-191)¹⁰. Η αντιπροσωπευτικότητα του Καρυωτάκη στηριζόταν κατ' αρχήν στο περιεχόμενο της ποίησής του (και ύστερα στην αντιστοιχία, στην «ανταπόκριση» (194) μεταξύ μορφής και περιεχομένου), το οποίο οριζόταν ως μια διεκκυστήνδα μεταξύ της πραγματικής «μονοτονία[ς]» και της «πεζότη[τος] της ζωής» από τη μια, και της μεταφυσικής πεποθησης για την ύπαρξη «ωραίων», «οσιάνων πραγμάτων» (195) από την άλλη· εμφανιζόταν έτσι ένας «διχασμός», «αυτός ο δυϊσμός, αυτό το διαφορετικό, το αντίθετο πεπρωμένο του κορμού και της ψυχής, του πνεύματος και του χύματος» (196), για το οποίο ο ρεαλιστής (αφού δεν παραδόθηκε στη «ρωμαντική ψευδαίσθηση»: 197) και τραγικός (αφού δεν τον κατέκτησε η επίσης ρωμαντική μελαγχολία: ό.π.) ποιητής είχε

Ο ποιητής με τον Νίκο Καρακάλο στο Παλαιό Φάληρο, 17 Απριλίου 1925.

επίγνωση: φθάνοντας «στον βυθό της πίκρας» (199) η επίγνωση αυτή τον έφερε στα *πράγματα* της σάτιρας.

Ο ρεαλιστής ποιητής είχε επίγνωση του χάσματος «ανάμεσα στα χοϊκά και στα πνευματικά, ανάμεσα στην ομορφιά και στην ανάγκη» (197), διέθετε μ' άλλα λόγια τη σοφία της ζωής, γι' αυτό και δεν προσπάθησε να κλείσει αυτό το χάσμα, να ανα-συνθέσει τη χαμένη ενότητα: «[...] χάσμα [που] δεν το έκλεισε ποτέ, με

τίποτε –ως το τέλος. Μήτε το ένωσε· μήτε το γέμισε. Μήτε καν το ξέφυγε. Εστάθηκε ίσα - ίσα εκεί, εμπρός του, να το βλέπει και να το πιστοποιεί, αδιάκοπα, με όλους τους τρόπους, με όλους τους τόνους, και να το φωνάζει και στους άλλους» (197)· αυτή την προσγειωμένη στα πράγματα σοφία του σαπρικού, ρεαλιστή ποιητή τονίζει ο Άγρας, βασιζόμενος στην εξαρχής δηλωμένη αφετηρία του: «Και δεν πιστεύω ν' αμφιβάλη κανείς, ότι μόνο με το περιεχόμενο του έργου του ένας ποιητής γίνεται αντιπροσωπευτικός μianής εποχής. Ή αλλιώς να το πω: ότι μόνον οι ποιητάι που παρέχουν περιεχόμενον, μόνον αυτοί γίνονται αντιπροσωπευτικοί μιας εποχής. Όποιος εξαντλείται ολόκληρος επάνω στη μορφή των ποιημάτων του, μόνον απόμian μιας εποχής ημπορεί να

γίνη αντιπροσωπευτικός» (194).

Μελετώντας «τους σκοτεινούς ιστούς της μορφής, τα κύτταρα και τις κλειδώσεις της μορφολογίας» των ποιημάτων του Καρυωτάκη, ο Άγρας σημειώνει ότι ο ποιητής δεν είναι σημαντικός μόνον ως προς το περιεχόμενο, αλλά και ως προς τη μορφή· είναι ως εκ τούτου «σημαντικώτερος, γιατί κι αυτήν την πλευρά την παρουσιάζει χαρακτηριστική» (208), δεδομένου ότι και μόνο η μορφή «θ' ακούσε, στο τέλος, να τον αντιπροσωπεύει, έστω κι αν, προς στιγμή, το περιεχόμενο του έργου του ήταν ολι-

6. Το κείμενο του Άγρα συνοδεύει και την έκδοση των *Απάντων* του Καρυωτάκη από τον Γ.Χ. Σακελλαριάδη: *Κ.Γ. Καρυωτάκη Άπαντα έμμετρα και πεζά*, (επιμ.ελ.: Γ.Χ. Σακελλαριάδης), Αθήνα, Γκοβόστης, 1938.

7. Β. Βαρίκας, «Κ.Γ. Καρυωτάκης. Το δράμα μιας γενιάς» [Αθήνα, Γκοβόστης, (1938)]: *Κώσιος Βάρναλης-Κώσιος Καρυωτάκης*, Αθήνα, Πλέθρον, 1978 [2η], 101-189.

8. Βλ. λόγου χάριν τις μαχητικά αρνητικές θέσεις του Κ.Θ. Δημαρά [«Κ.Γ. Καρυωτάκης», *Ελεύθερον Βήμα* (21-2-1938)], του Γ. Θεοδοκά [«Κ.Γ. Καρυωτάκης», *Νεοελληνικά Γράμματα* (19-3-1938)] εναντίον του Καρυωτάκη, με αφορμή την έκδοση των *Απάντων* από τον Γ.Χ. Σακελλαριάδη (1938), στις οποίες απάντησαν ο Μ. Παπανικολάου: «Κ.Γ. Καρυωτάκης. Ο ποιητής μιας γενιάς», *Νεοελληνικά Γράμματα* (26/3/1938) [= Μ. Παπανικολάου, *Κριτικά*, (επιμ.ελ.: Τ. Κόρφης).

Αθήνα, Πρόσπερος, 1980, 61-66] και ο Τ. Μαλάνος (αυτός μόνον στον Δημαρά): «Είναι ποιητής ο Καρυωτάκης;» (1940): *Η δύναμη των αισθητικών συγκινήσεων και άλλα κριτικά*, Αθήνα, Πρόσπερος, 1984, 34-43· βλ. σχετικά και Κ. Στεργιόπουλος, «Η μαρτυρία της μορφής στην ποίηση του Καρυωτάκη» (1985): *Συμπόσιο για τον Κ.Γ. Καρυωτάκη* (Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986), (επιμ.ελ.: Μέμη Μελισσαράτου), Πρέβεζα, Δήμος Πρέβεζας, 1990, 1-19· ιδιαίτερα: 1-4.

9. Τ. Άγρας, «Ο Καρυωτάκης...», 188· στο εξής οι παραπομπές στο μελέτημα του Άγρα εντός παρενθέσεων.

10. «Η ζωή του Καρυωτάκη έφερε τη μελαγχολία του. Η μελαγχολία του την παραγμένη φαντασία –τη δίψα του αντι-λογικού, του φανταστικού. Η φαντασία έφερε τις *Ελεγείες*. Οι *Ελεγείες* έφεραν τις *Σάτιρες*. Οι *Σάτιρες* την *αιτιατικότητα*. Αλλιώς δεν μπορούσε να γίνει» (191)

γότερο σαφές» (ό.π.). Ο Καρυωτάκης «αναπαρήγαγε κι αναπαρήκτισε την ψυχική του περιπέτεια» μέσα στη «μορφολογία του έργου του» (209), μένοντας ειλικρινής στην αναγκαιότητα αντίστοιχίας «ουσίας και μορφής» (208), ώστε να επιτευχθεί εκείνη η «μυστηριώδης ισορροπία, που κάνει το καλλιτέχνημα άρτιο ως αν αυθυπόστατον μικρόκοσμον, ολόκληρον» (ό.π.)· γι' αυτό τον λόγο η σύγκρουση του συγκεκριμένου με το αφηρημένο, των εννοιών με τα πράγματα, που παρουσιάζονται στο μόρφολογικό επίπεδο (γλώσσα-μέτρο) στενά δεμένα μεταξύ τους (214), που γίνεται σταδιακά ολοένα και πιο αισθητή¹¹, επιφέρει το «αναποδόγυρισμα της μορφής, [την] άτακτη μορφή» (216).

Η «ανταπόκριση» μορφής και περιεχομένου (το περιεχόμενο έχει έναν ορισμένο «αντίκτυπο» (216) πάνω στη μορφή) εξέφρασε μιαν πολύπλοκη (από τεχνική άποψη) διαδικασία και ταυτόχρονα μιαν οδυνηρή ηθική δοκιμασία, αφού όπως τονίζει ο Άγρας: «Κάθε ποιητικό περιεχόμενο, όταν κατεβή βαθύτερα μέσα μας, όταν μας γίνει συνείδησις, τότε θα λάβη κάπως και τον δικό του τρόπο να εκφραστεί. Η μορφή, είναι η εφάρμοσμένη ηθική του καλλιτέχνη» (208)· στο πλαίσιο της αναζήτησης αυτής, που είναι μια συνεχής μετατόπιση από το «χάσμα» του βάθους στην επιφάνεια¹², η εκκρεμότητα της σύνθεσης μορφής και περιεχομένου αποκτά κειμενικά ερείσματα, παίρνει για να το πούμε διαφορετικά, μορφή, μέσα από μια σχεδόν πολεμική αντιπαράθεση διαρκείας, που ξεκινά από το «βάθος», από το περιεχόμενο: «[...] η μορφή στον Καρυωτάκη έρχεται σαν φυσικό επακόλουθο του περιεχομένου, που η υπεροχή του είναι τόσο, ώστε κατά, κάποιον τρόπο, θαρρείς και κερδίζει την έκφρασή του εκβιάζοντάς την», παρατηρεί πολύ εύστοχα ο Κ. Στεργιάπουλος¹³.

Η «ισοδυναμία» του λόγου με τον «τόνο» στα ποιήματα του Καρυωτάκη, που κερδίζεται δύσκολα και ποτέ οριστικά, εκφράζει τον βαθιά συνειδητοποιημένο («ηθική» και «συνείδησις») καλλιτεχνικό πιστεύω του (208) για την υψηλή αποστολή της ποίησης, αλληλένδετο με την πραγματική ζωή. Ο Καρυωτάκης αντιμετώπισε σε επίπεδο περιεχομένου το «χάσμα» χωρίς να επιδιώξει να ενοποιήσει τα αντικρουόμενα στοιχεία – καλλιτεχνική επιλογή υψίστης (για το ειδικό βάρος της ποιητικής του) σημασίας, η οποία καθόρισε, όπως τονίζει ο Άγρας, τη *μορφολογία* των ποιημάτων, τη σύνθεση δηλαδή του έργου, και σε δεύτερο επίπεδο τη διαπλοκή έργου και ζωής.

Αυτό ήταν το νόημα και η σοφία της καρυωτακικής σύνθεσης· εδώ, στην εννόηση του Άγρα για ένα (ανοικτό) ρήγμα, που τρο-

φοδοτούσε τη μέσω αντιθετικών ζευγών (: ψευδαίσθηση της ιδεατής ζωής-πραγματικότητα / μελαγχολία-τραγική αίσθηση της ζωής/ φαντασία-πρόσγείωση στη ζωή¹⁴) διαδρομή του συνειδητού καλλιτέχνη από το περιεχόμενο προς τους (ούτως ή άλλως πολυπλόκους και απαιτητικούς) μηχανισμούς της μορφής, συγκροτώντας έτσι ένα διπλό έργο (ρομαντισμός-ρεαλισμός / ελεγεία-σάτιρα) σε σταθερή συνάφεια με τη ζωή, βρισκόταν ο πυρήνας, που θα μπορούσε να προσφέρει ικανή βοήθεια προς την κατεύθυνση μιας επαρκούς περιγραφής και ερμηνείας της «παράδοξης» διάρκειας και επικαιρότητας του έργου του ποιητή.

Αν για την κριτική της εποχής του Άγρα η επικαιρότητα του καρυωτακικού έργου δημιουργούσε ένα στενάχωρο κλίμα, τούτο δεν συνέβη με τη μεταγενέστερη κριτική, η οποία ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις αξιοποίησε μόνομερώς το κλειδί που προσέφερε ο Άγρας: το έργο και η ζωή του Καρυωτάκη «[...] μένουν –και το ένα και το άλλο– αντιπροσωπευτικά μανής εποχής, μανής εποχής που υπάρχει και δεν επέρασαν ακόμη, μανής νεότητας που, τόσο νέα συχνά φθάνει όμως κι όλας στο έρμιο νησί, στο χέλιος του κόσμου, έδωθε απ' τ' όνειρο και εκείθε από τη γη» (220), πράγμα που σήμαινε ότι το καλλιτεχνικό παράδειγμα του ποιητή ήταν ζωντανό και ανήκει στους νέους της εποχής εκείνης (1934/1935-1938), γιατί βεβαίως τους εξέφραζε.

Τα κατά Άγρα λοιπόν «σήματα» της καρυωτακικής ποιητικής (η αναλυτική διερεύνηση των οποίων ξεπερνούσε κατά πολύ τους τρόπους της κριτικής της εποχής για το ποιητικό έργο του Καρυωτάκη¹⁵) αποκτούσαν ένα ειδικό βάρος, που δεν ήταν δυνατόν να περάσει απαρατήρητο. Η «στροφή» του Άγρα δημιουργούσε μια εστία έντασης για όσους (ποιητές και κριτικούς) είχαν αποφασίσει να πάρουν, άλλος ρητά και άλλος σιωπηρά, απόσταση από την ποίηση του Καρυωτάκη· πόσο μάλλον αν συνυπολογίσουμε όσα ο ίδιος είχε υποστηρίξει (Ιούλιος-Αύγουστος 1935)¹⁶ σχετικά με την *Αργώ* του Γ. Θεοτοκά, προκαλώντας την άμεση αντίδραση του τελευταίου στα *Νέα Γράμματα* (Οκτώβριος 1935)¹⁷, και λίγο αργότερα¹⁸ στο ίδιο περιοδικό, την έμμεση πλην σαφή αντίδραση του Καραντώνη στις απόψεις του Άγρα, υπέρ του Θεοτοκά και μαζί υπέρ μιας νέας τάξης πραγμάτων στον χώρο της λογοτεχνίας (όπου κύριο λόγο αναλάμβανε το μυθιστόρημα).

Η αρνητική στάση του Καραντώνη, απέναντι συνολικά στην καρυωτακική ποίηση, παρά τις παλινδρομήσεις του σε ηπιστέρους τόνους¹⁹, είχε ανοίξει τον δρόμο και για άλλους, τουλάχιστον από τον Ιανουάριο του 1935, όταν από το πρώτο τεύχος των

11. «Να, η Νύχτα», σημειώνει ο Άγρας, «με το νι κεφαλαίο, το απόλυτο Μήδεν, τα χάη, η άβυσσος, η Απεραντωσύνη, η Σκιά, ο Θάνατος! Με πόσο πεισιχωρότερο, θαρραλέωτερο και σταθερώτερον τρόπο αρχίζει ήδη να μιλή γι' αυτά! Αισθάνεται κανείς, αλήθεια, ότι τώρα έρχεται, μαζί μ' αυτά, η θέσις για τον ποιητή· τώρα έρχεται η πραγματικότητα» (215).

12. Βλ. όσα σημειώνει σχετικά ο Δ. Καψάλης: «Κ.Γ. Καρυωτάκης: "Το φάσμα του ήχου"» (1993): *Η ελευθέρωση των μορφών. Η ελληνική ποίηση από τον έμμετρο στον ελεύθερο στίχο* (1880-1940), (επιμ.ε.: Ν. Βαγενά), Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996, 199-219· ιδιαίτερα: «Η ηθική, επομένως, μοιάζει να προσδιορίζει δύο διαφορετικά πράγματα, κατ' αρχήν ασυμβίβαστα: την αναγκαιότητα, αφενός, μιας ουσιαστικής σύνδεσης ανάμεσα στα ποιητικά περιεχόμενα και τη μορφή· αλλά και το γεγονός ότι η σύνδεση αυτή μπορεί να εμφανιστεί μόνον αρνητικά, ως δυσκολία, εμπόδιο, διακοπή ή ως διαρκής μετάθεση της ουσίας»: ό.π., 208.

13. Κ. Στεργιάπουλος, «Η μαρτυρία της μορφής...», 3-4.

14. «Ο ρομαντισμός» τονίζει ο Άγρας, «της φαντασίας που μισεί τον ρεαλισμό της λογικής. Ο ρεαλισμός της λογικής που πνίγει τον ρεαλισμό της φαντασίας. Ελευθερία και μίσος. Κίνδυνος, αλλά και πείσμα» (197).

15. Βλ. τα κριτικά αυτά κείμενα συγκεντρωμένα στο: Γ.Π. Σαββίδης, Ναννώ Μ. Χατζηδάκη, Μαριλίνα Μητσού, *Χρονολογία Κ.Γ. Καρυωτάκη* (1896-1928), Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1989 [Νέα Έκδοση], 195-251.

16. Τ. Άγρας, «Το σύγχρονο μυθιστόρημα», *Η Νέα Εποχή* 5-6 (Ιούλιος-Αύγουστος 1935) 3-8.

17. Γ. Θεοτοκάς, «Συζήτηση για ένα μυθιστόρημα», *Τα Νέα Γράμματα* Α' 10 (Οκτώβριος 1935) 551-554.

18. Α. Καραντώνης, «Το μυθιστόρημα των νέων», *Τα Νέα Γράμματα* Α' 12 (Δεκέμβριος 1935) 733-736.

19. Για τις αντιφάσεις του Καραντώνη, βλ. όσα παρατηρεί ο Γ.Π. Σαββίδης: «Ο Καρυωτάκης ανάμεσα μας...», 23-25.

Νέων Γραμμάτων, μέσω της προγραμματικής επίθεσής του στο φαινόμενο του καρυωτακισμού, περιόριζε αθόρυβα πλην δραστικά την εμβέλεια του ίδιου του έργου του ποιητή, και μαζί τις ήδη (από τον Μάρτιο του 1934) γνωστές θέσεις του Άγρα²⁰. Ο Καρυωτάκης, σύμφωνα με τον Καραντώνη, ήταν μεν «αληθινός καλλιτέχνης», όμως η «ολότελα προσωπική ποίηση»²¹ που «δημιούργησε υπακούοντας στο εσωτερικό του δράμα»²², «δεν είναι πληθωρικό ξεχειλίσιμα για να τραφούν και άλλοι, μα λιγοστό ανάβρυσμα πολύτιμης ουσίας που εξαντλήθηκε κι όλας από τις πρώτες σταγόνες»²³. Μπορεί, όπως υπογράμμιζε αργότερα ο ίδιος κριτικός, ο ποιητής να «είχε αρθρώσει το αντιπροσωπευτικό ποίημα, που οι άλλοι τόσα χρόνια μισοσυλλάβιζαν και προετοίμαζαν», η αντιπροσωπευτικότητα όμως αυτή συνδεόταν με «[...] τη μονομέρεια του έργου του και τη στενή του κοίτη, με [...] τον απόλυτα και συγκεκριμένα ατομικό υποκειμενισμό του» που «άφησε πολλά πράγματα της εποχής του έξω»²⁴. Επρόκειτο στην ουσία για «ένα τέλος» απέναντι στη νέα ποίηση, όπως αυτή διαμορφωνόταν γύρω στο 1934/1935: «Τα στοιχεία της ανανέωσης που έφερε ο Καρυωτάκης δεν ήταν αρκετά, και προπαντός καινούρια, ώστε να δικαιολογηθεί ένα νέο ποιητικό ξεκίνημα. Ο Καρυωτάκης και σα διάθεση και σα μορφή, ήταν ένα τέλος, δεν ήταν μια αρχή»²⁵.

Η «συστέγαση» της μελέτης του Άγρα με το κείμενο υπέρ του μυθιοστορημάτων του Καραντώνη στο τεύχος του Δεκεμβρίου 1935 των *Νέων Γραμμάτων*, φαίνεται ότι δεν άφησε αδιάφορο τον Οδ. Ελύτη, ο οποίος εντούτοις παρά τη συνεργασία του με το περιοδικό, όπου πρωτάνευε το συναινετικό πνεύμα του Γ. Κατσιμπαλή²⁶, θεωρούσε ότι τα *Νέα Γράμματα* «ήταν ένα περιοδικό "μεικτό" χωρίς ξεκαθαρισμένη γραμμή», και ως εκ τούτου γινόταν επιτακτική η ανάγκη έκδοσης κάποιου άλλου περιοδικού, «οργάνου μαχητικής πρωτοπορίας που θα 'κόβε κάθε γέφυρα με

Ο Κ. Καρυωτάκης στρατιώτης, 1919-20.

γραφίας, όπως αυτά λειτουργούσαν σε φροϊδικής υψής ερμηνείες, που επιχειρείται από τον Βαρίκα (1938), συγκεντρώνεται αξιωματικά στις «ολότελα μέτριες αξιώσεις»²⁷ του έργου· επιχειρώντας να αποσυνδέσει τη συνοχή του ερμηνευτικού σχήματος των αντιστικτικών ζευγών, βάσει του οποίου ο Άγρας αξιολογούσε την πορεία του ποιητή από τα *Ελεγεία στις Σάτιρες*, ως μια πορεία ρεαλιστικής σκόπευσης, ο Βαρίκας τονίζει ότι η απαισιοδοξία, όπου κατέληξε ο ποιητής, τον απέκλεισε από κάθε έννοια συνειδητότητας, με αποτέλεσμα όχι μόνο να μην μπορέσει να αγγίξει «την τραγική ουσία της ζωής», αλλά ούτε καν να την υποπτευθεί²⁸.

τα περασμένα, θα τα χτυπούσε αλύπητα και θ' άνοιγε τις σελίδες του διάπλατες προς το νέο πνεύμα»²⁷. Έτσι, τόσο η κατά ένα μόνον τρόπο αμήχανη παρατήρησή του για την «καινούργια γλώσσα» της ποίησης του Καρυωτάκη, όπου όμως διαπίστωνε την ελλειψη αναλογίας «ανάμεσα στο ύφος που είχε αυτό το ποίημα <το ποίημα "Ένα ξερό δαφνόφυλλο την ώρα αυτή θα πέσει"»²⁸ και στο ύφος που έπαιρνε η ζωή μας τα χρόνια εκείνα»²⁹, όσο και η απερίφραστα αρνητική του θέση για το περιεχόμενο της καρυωτακικής ποίησης (: «Εδώ, <στην πρώτη στροφή του ποιήματος "Εμβατήριο πένθιμο και κατακόρυφο"»³⁰ κάποια τόλμη στην έκφραση, με τραβούσε. Το περιεχόμενο, ελάχιστα μ' ενδιέφερε»³¹) προϋπέθεταν σαφέστατα, κατ' αντιστροφή όμως, τη μελέτη του Άγρα, κυρίως όσα αυτός σημείωνε για την ιδιαίτερη αξία του περιεχομένου στην ποίηση του Καρυωτάκη, την αντιστοιχία αυτού με τη μορφή και τη συγκρότηση έργου άρρηκτα δεμένου με την πραγματικότητα, όταν δηλαδή απέδιδε στον Καρυωτάκη άρτια καλλιτεχνική συνείδηση, ιδιαίτερα δε καλλιτεχνική συνείδηση επίκαιρη και διαρκή.

Ο συσχετισμός τώρα έργου και ζωής (το έργο ως αναπλήρωμα της ζωής) βάσει των δεόντων της ψυχο-

20. Πρώτη μη ολοκληρωμένη δημοσίευση του δοκιμίου του Άγρα (που στην έκδοση των *Απάντων* του 1938 φέρει χρονολογία 1933) στο περιοδικό *Νέα Ζωή* (Μάρτιος 1934)· βλ.: *Κριτικά*, τ. Β'..., 280-281.

21. Α. Καραντώνης, «Η επίδραση του Καρυωτάκη στους νέους», *Τα Νέα Γράμματα* Α' 1 (Ιανουάριος 1935) 478-486· τα παραθέματα: 479.

22. Ό.π., 482.

23. Ό.π., 479-480.

24. Α. Καραντώνης, *Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση*, Αθήνα, Δίφρος, 1958 [κύκλος διαλέξεων στο «Αθηναϊον»: 1954], 143.

25. Ό.π., 143-144.

26. Βλ. ότι ο ίδιος ο Ελύτης σημειώνει σχετικά: «Για να πάσει ο ορρός τον καινούργιο· επάνω στο σώμα του δύστροπου και δύσπιστου νεοέλληνα», υποστηρίζει ο Κατσιμπαλής, «ένας τρόπος υπήρχε

μονάχα: να γίνεται σιγά-σιγά και με δόσεις. Έπρεπε μαζί και παράλληλα με τα κείμενα της παράδοσης να παρουσιάζουμε και τα δικά μας, και πάλι όχι πολλά, όχι από τα πιο άγρια, τουλάχιστον στην αρχή [...]»: «Το χρονικό μιας δεκαετίας» (1963): *Ανοιχτά χαρτιά*, Αθήνα, Αστέριας, 1974, 284.

27. Ό.π., 282-283.

28. Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Τα Ποιήματα* (1913-1928), (επιμ.ελ.: Γ.Π. Σαββίδης), Αθήνα, Νεφέλη, 1992, 126.

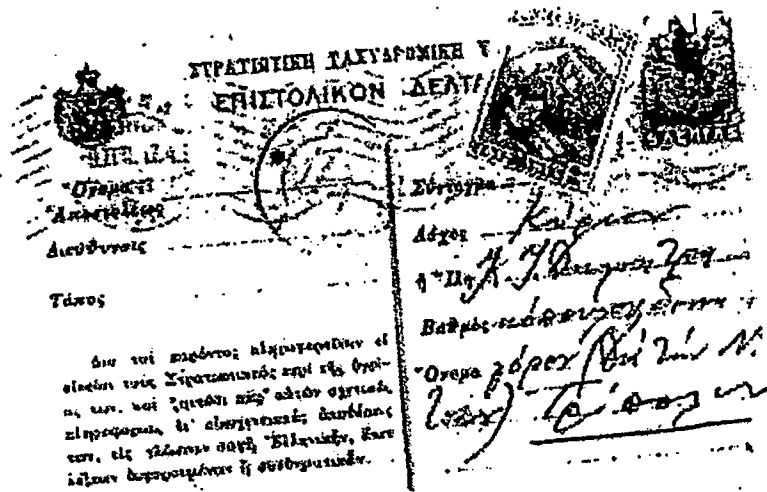
29. Οδ. Ελύτης, «Το χρονικό...», 258.

30. Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Τα Ποιήματα*... 174.

31. Οδ. Ελύτης, «Το χρονικό...», 258.

32. Β. Βαρίκας, «Κ.Γ. Καρυωτάκης...», 133.

33. Ό.π., 139.

Chore Nitzu
Ne pass pas trop vite
à travers la vie
car elle est si belle
et si courte
il y a tant de choses
à voir et à faire
et tant de monde
à connaître
et tant de jours
à passer
et tant de nuits
à vivre
et tant de rêves
à réaliser
et tant de passions
à satisfaire
et tant de joies
à goûter
et tant de douleurs
à supporter
et tant de larmes
à verser
et tant de regrets
à regretter
et tant de souvenirs
à garder
et tant de secrets
à garder
et tant de secrets
à garder

Γαλλόφωνο επιστολικό δελτάριο του Κ. Καρυωτάκη προς την αδελφή του στην Τρίπολη, με ταχυδρομική σφραγίδα 9 Σεπτεμβρίου 1917.

Ο «κύκλος» των έλλεων γίνεται ευκρινής μόλις από τη δεκαετία του 1960 χάρη τόσο στη μελέτη του Ζ. Λορεντζάτου (1961) στον αφιερωματικό τόμο για τα τριάντα χρόνια από την έκδοση της *Στροφής* του Γ. Σεφέρη³⁴, όσο και στη νέα έκδοση των *Απάντων* του Καρυωτάκη από τον Γ.Π. Σαββίδη (1965-1966)³⁵. Η συμβολή του Άγρα μετράται πλέον επί της ουσίας, καθώς ο στόχος του Λορεντζάτου, έτσι όπως ορίζεται και στη μεταγενέστερη μονογραφία του (1988)³⁶ για τον Καρυωτάκη, ήταν να καταστήσει σαφές το στίγμα του Καρυωτάκη από την άποψη των ζητημάτων της μορφής³⁷, να διευκρινίσει δηλαδή τη «βαθεία διαταραχή ολόκληρου του προσωδιακού οργανισμού»³⁸ στην τελευταία συλλογή του Καρυωτάκη, πράγμα που έβριξε μεν, αλλά δεν διερεύνησε συστηματικά ο Άγρας³⁹. Η άποψη του Λορεντζάτου όμως ότι στον Καρυωτάκη χρεώνονται νεωτερικές καινοτομίες στην προσωδία («Ο Καρυωτάκης είναι ο πορθημός ή ο διαλυός. Χωρίζει και ενώνει»⁴⁰) και μαζί η προετοιμασία του ελεύθερου στίχου⁴¹, παρέκαμτε την ουσία της μετακίνησης από το περιεχόμενο στη μορφή, έτσι όπως τη διατύπωσε ο Άγρας, και ειδικότερα, κατά τη διευκρίνιση του Ν. Βαγενά «τις μεγάλες προσωδιακές ζυμώσεις που τελούνται

στην ποίησή μας από τις αρχές του αιώνα με τον Παλαμά και τον Σικελιανό, οι οποίες φτάνουν σε ριζικές ανακατατάξεις ήδη πριν από το 1927 με τον Καβάφη και τον Παπατωώνη, σε σύγκριση με τον στίχο των οποίων ακόμη και ο πλέον παρατονωσιμένος στίχος του Καρυωτάκη αποδεικνύεται συντηρητικός»⁴². Από εκεί και μετά η διευρυμένη (σε σχέση με τον Άγρα) έννοια του αγέφυρωτου «χάσματος» συστήνει μια δυιστικού τύπου λογική (υπό το πρίσμα δηλαδή αντιφάσεων, αντιθέσεων και αντινομιών), που διέπει σύγχρονες προσεγγίσεις της ποιητικής του Καρυωτάκη (το θέμα αυτό ωστόσο απαιτεί ασφαλώς αναλυτικότερη και συστηματικότερη εξέταση, που δεν είναι της στιγμής). Η δυιστική αυτή λογική οδηγεί, θα λέγαμε, σε μια ταλάνωση μεταξύ «Βάθους» και «Επιφάνειας», Δομής και Ιστορικότητας⁴³, η οποία σηματοδοτεί την εκκρεμότητα κάθε κριτικού εγχειρήματος, θέτοντας σε διαθεσιμότητα τα ολοποιητικά ερμηνευτικά σχήματα και διανοίγοντας την προοπτική μιας *διαλογικής* ερμηνείας των εννοήσεων του Άγρα, μιας ερμηνείας δηλαδή της *διπλότητας* του καρυωτακικού έργου⁴⁴, και άρα της «παράδοξης» διάρκειάς του.

34. Ζ. Λορεντζάτος, «Το χαμένο κέντρο (τιμητική προσφορά)»: *Για τον Σεφέρη. Τιμητικό αφιέρωμα στα τριάντα χρόνια της Στροφής*, (σύμπτ. Αθήνα, Νεφέλη, 1989 [3η 1η: 1961], 86-146.
 35. Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Απάντια τα Ευρισκόμενα*, τ. Α'-τ. Β', (επιμ. Γ.Π. Σαββίδη), Αθήνα, Ίκαρος, 1965 και 1966 αντίστοιχα [ανατύπωση: Αθήνα, Ίκαρος, 1979].
 36. Ζ. Λορεντζάτος, *Ο Καρυωτάκης*, Αθήνα, Δόμος, 1988.
 37. «Μπορούμε τώρα να ξαναρωτηθούμε, αν θέλουμε, ποια είναι τα φανερά παθήματα της προσωδίας, που βγαίνουν στην επιφάνεια όταν η ποίηση, ή ο τρόπος που γράφανε ποιήματα στην Ελλάδα, χωρίζεται στα δυο, και από τη μια μεριά έχουμε την ποιητική που συνεχίζεται πριν ακόμη από το 21 [καθαρεύουσα και δημοτική] μέχρι τη *Ελεγεία και Σάτιρος* (1927) του Καρυωτάκη, και από την άλλη, το πρωτοφανέρωμο της ποιητικής κρίσης και την πρώτη μετακαβαφική απάντηση με το *Μυθιστόρημα* (1935) του Σεφέρη [...] να παρακολουθήσουμε τη μετάβαση από την περίοδο της απραξίας ή της

Ξεγνοιασίας, στην απάντηση του Καβάφη [...] και από εκεί στον Καρυωτάκη, δηλ. στην τελική φάση ή διάλυση και αποδιοργάνωση της προσωδίας»: Ζ. Λορεντζάτος, «Το χαμένο κέντρο...», 96.
 38. Ό.π., 97.
 39. «Έξω από τη μεγάλη ποιητική σημασία του Καρυωτάκη [...] θέλω ακόμη να κάνω λιανά μερικά σημεία στη γλώσσα, στα μέτρα, στις ομοιοκαταληξίες και στις μεταφράσεις, που ο Τέλλος Άγρας τα πέρασε χρονογραφικά, θέλω να πω, με δίχως αποφασιστικότερο σταμάτημα στις προεκτάσεις τους»: Ζ. Λορεντζάτος, *Ο Καρυωτάκης...*, 13.
 40. Ζ. Λορεντζάτος, «Το χαμένο κέντρο...», 97.
 41. Βλ. σχετικά: Ζ. Λορεντζάτος, *Ο Καρυωτάκης...*, 28-29.
 42. Ν. Βαγενάς, «Το παράδοξο...».
 43. Βλ.: Ε.Γ. Καψομένος, «Δομές αντιθέσης στην ποίηση του Καρυωτάκη» (185): *Συμπόσιο...*, 123-135.
 44. Βλ.: Δ. Αγγελάτος, *Διάλυση και Ετερότητα. Η ποιητική διαμόρφωση του Κ.Γ. Καρυωτάκη*, Αθήνα, Σοκόλης, 1994.